

ELS BOUS FESTIUS

Xavier Cordoní

EL BESTIARI

El bestiar festiu i popular és el conjunt de figures de desfilada, elements d'entremès, que representen animals, més o menys fantàstics, amb una simbologia diversa i ben determinada, amb una personalitat definida, de caràcter popular i amb una llarga tradició.

L'home, des de la nit dels temps, ha representat els animals com a objecte de caça o de domesticació, però també ha expressat amb animals les seves pors i els seus anhels, la seva relació amb la natura i amb el sobrenatural. Amb l'evolució de les diverses cultures, s'atorguen, als animals, personalitat i simbologia; es creen bèsties fabuloses i es fa, del bestiar, objecte de mites, de llegendes i de significats sobrenaturals. Les antigues cultures de què som hereus (ibèriques, mesopotàmiques i helèniques) representen

de diverses maneres un seguit d'animals fantàstics: el griu, el lleó alat, el minotaure, el pegàs, l'au fènix, l'efinx, l'harpia, etc., amb influències sobre l'home i la seva llibertat. Animals fantàstics, imaginaris o reals, que arribaran a ser escenificats en cerimònies i processons. La força de la natura és representada per figures zoomòrfiques, figuracions de bèsties imaginàries, recollides en els inventaris de bestiar medievals, com l'au fènix, l'alicorn –unicorn–, la bogia, el basilisc, el griu, les víbries i els dracs, entre d'altres.

Totes aquestes tradicions simbòliques són reinterpretades per l'Església. El cristianisme, que identificarà Crist com un anyell i també com una àliga, representa els evangelistes amb diverses figuracions d'animals: sant Joan, l'àliga; sant Marc, el lleó, i sant Lluc, el bou.

Quan al segle XIII s'institueix la festivitat del Corpus Christi, amb l'expansió de la seva processó per tot Europa des del 1316, ràpidament s'adapten les figures paganes de bèsties a les diferents representacions de les sagrades escriptures. Les figures d'animals fantàstics que no són assumibles per la doctrina imperant, a poc a poc, són bandejades de les representacions. A Catalunya, el bestiar ancestral s'incorpora als *castells* representatius d'escenes bíbliques o de vides de sants i participa d'aquest esperit doctrinal, didàctic i lúdic alhora. Les figures d'animals, durant els primers segles de la celebració del Corpus, només seran part escenogràfica de les diverses roques, no sempre en les mateixes, i canviaran la seva simbologia o participaran com a simples comparses d'un fet o d'una història que es vol il·lustrar. Lentament,

XAVIER CORDONÍ

Momerota de Mataró (esquerra) i bou de Barcelona durant el Corpus de 2002 (dreta).

Bou de Figueres (dreta) i bou de foc del Vendrell (esquerra).

però, les bèsties que integren el panorama festiu del país actuen soles fora dels *castells* i de les seves comparses: l'àliga, el lleó, la mulassa, el bou, la víbria, el drac, els cavalls cotoners i, de vegades, la cuca fera.

Les figures del bestiar arrelaren amb força en la societat i, a banda de les processons, s'utilitzaren en celebracions civils, grans solemnitats i en recepcions de grans personalitats, i, alliberades de les seves comparses, continuaren participant a les processons i els seguicis, ara com a figures diferenciades i amb una litúrgia pròpia. El territori també influència en el rol de cada figura i, d'aquesta manera, els diversos personatges del bestiar van incorporant funcions diverses a la festa segons l'espai geogràfic i social.

EL BOU

El bou (i el brau) és un animal màgic en moltes cultures primitives. El bou, però, com a bèstia estèril, és objecte de cultes ancestrals. Bous i braus els trobem presents i representats en antigues pintures ibèriques i en figuracions diverses a Creta o a Egipte.

El bou, com animal mític, és símbol de la força endreçada, de la tenacitat i de la perseverància. El bou és pacient i pacífic. La Història Sagrada explica que, en el naixement de Jesús, dels animals que eren a l'establia, el bou n'era la

bèstia bona que amb el seu alè confortava i donava calor al nou-nat, mentre la mula era folla i molesta. Aquests trets psicològics seran reflectits clarament al llarg dels segles en el bestiar festiu mitjançant el bou i la mulassa. El bou, dins la tradició cristiana, també serà, però, la representació iconogràfica de l'evangelista sant Lluc.

Dins el folklore català, la utilització de bous reals en diverses manifestacions festives ha perdurat fins als nostres dies amb els *bous embolats*, els *bous capllaçats* i els *correbous*, en zones geogràfiques tant allunyades com les Terres de l'Ebre, el Solsonès, el Vallespir o la Garrotxa.

La figura del bou a la imatgeria festiva, però, dins la geografia catalana i com evolució lògica i pràctica del bou processional que s'amotlla als usos de cada territori, té diferents aplicacions i participa de diversos costums i celebracions.

Els *bous de foc* de les Terres de l'Ebre, el Matarranya o el Baix Aragó, on podem trobar esplèndids exemplars amb tradició ben arrelada, com ara els d'Ascó, Ribarroja, la Ginebrosa o la Portellada, entre d'altres —és el cas singular del Bou de Santpedor (Bages)—, són un senzill cavallet de fusta amb una rudimentària màscara de bou que és carregat de tota mena de petards que espeteguen per totes bandes i que és portat per un personatge sense cap mena de cobertura. La seva actuació no disposa de cap

litúrgia acurada i, malgrat la seva funció essencialment pirotècnica i transgressora, no té cap connexió amb les bèsties de foc actuals participants dels tant estesos correfocs. La seva participació festiva, normalment, es realitza en una plaça, carregat de *borratxos* quan intervé en una *batalla* participativa. No se'ls hi coneix però cap dansa coreografiada ni un acompanyament musical determinat.

A l'altre extrem trobem el pirinenc *bou-roig*, sensiblement estès a la Catalunya Nord. Aquestes figures, actualment en desús, eren modestes representacions de bous (homes coberts de robes vermelles amb una màscara bovina) que tenien una funció absolutament totèmica i catàrtica quan invocaven la fecunditat dels ramats. Normalment, les seves representacions coincidien amb el cicle natural del bestiar, d'aquesta manera tant els podíem trobar en festivitats carnavalesques (coincidint amb el ball de l'ós), com en la celebració del solstici d'estiu. Actualment, a la població nord-catalana dels Angles (Capcir), hi ha una figura de bou totalment vermell construït a Navata que, recollint la tradició dels bous pirinencs, desfila integrat en la comparsa dels gegants locals i acompanyat pel toc de gralles.

Tota una altra tradició és la de les *momerotes* —mena de bou fantàstic i híbrid—, representades per l'antiga Momerota de Canet de Mar. Aquest personatge, dins les

festes de Carnaval, feia una dansa on empaitava enfollida a tothom. Aquesta característica allunya la momerota del caràcter essencialment pacífic del bou de tradició processional. Fruit d'aquesta tradició, o d'altra llegenda local similar, són la Momerota i la Mameroteta de Matarò, figures de mulassa amb cap de bou nascudes de les celebracions del carnaval del Maresme. En l'actualitat, absolutament integrades al seguici de la festa major, la seva funció ha esdevingut, però, com la majoria de bous festius actuals, l'aportació de l'aspecte pirotècnic a la resta de personatges de la faràndula mataronina. Les momerotes dansen al so del flabiol en la Festa de les Santes.

Gran part dels bous festius actuals són *bous de correfoc*, és a dir, que tenen reservada la seva intervenció principal dins la festa en l'inevitable correfoc. Aquest seria el cas de l'explèndit Bou de Foc del Vendrell (Baix Penedès) o, guardant molt les distàncies, ja que gaudeix d'un acurat protocol dins el seguici, del més recent Bou de Figueres (Alt Empordà). D'aquests bous, essencialment foguers, en tenim l'exemple més arrelat en el Bou de Tortosa (Baix Ebre). El bou tortosí ja és documentat a les festes de la Mare de Déu de la Cinta del segle XVII, i és una magnífica figura, més de brau que de bou, que connecta directament amb la tradició dels bous embolats, amb animals reals. Mentre llença foc per les banyes, dança al so de les gaites (dolçaines). La majoria de bous de correfoc desfilen al toc de tabals.

Per últim, els que podríem anomenar *bous processionals* són aquells que conserven les característiques més fidels a la seva funció representativa i teatral atorgada per la litúrgia festiva cristiana. Bous hereus dels entremesos del Betlem o de les representacions de sant Lluç, si bé són elements de desfilar i, en més d'una ocasió de correfoc, són figures integrades en els respectius seguicis populars, on mantenen un grau determinat de representació, gaudeixen d'un pro-

TOCOL específic i, en algú cas, tenen dansa i música propies, antigues o de nova creació.

Aquestes figures de bou, algunes d'elles amb tradició documentada almenys des del segle XV, com el de Barcelona o el de Vic (Osona), com a figures integrades a la processó de Corpus o d'altres solemnitats, van desaparèixer el segle XIX per ser recuperades, recreades o, en algú cas, inventades a partir dels anys vuitanta del segle passat. L'excepció la trobem amb el bou de Solsona (Solsonès), vinculat a la Mare de Deu del Claustre, que al llarg dels segles i fins a l'actualitat ha mantingut la seva funció i balls: «la roda de foc», amb l'acompanyament musical d'una cobla de sardanes, en la festa major i en la processó de Corpus. El bou solsonenc té una rèplica en versió satírica que desfila amb la resta de comparses del famós i singular Carnaval de Solsona.

Figures de bou ceremoniosos com el de Tarragona, amb portadors del barri de Sant Pere i Sant Pau, integrant del Seguici Popular per Santa Tecla, no perden la seva característica de bèstia de foc, és a dir, que llença pirotècnia com el de Tortosa o el de Solsona, i són acompanyats pel toc dels tabals sense una dansa específica. Aquest no és el cas però del Bou de Figueres, que, malgrat espetegar pirotècnia, dins el Seguici Popular balla la Dansa del Bou, composició per a cobla de ministrers de Jordi Molina, estrenada durant les Festes de la Santa Creu de l'any 2000. El protocolari bou figuerenc, sense una tradició documentada, s'inspira en tradicions locals i representa un enorme bou marí, animal mansoi característic dels aiguamolls empordanesos. Aquest també és el cas del curiós Bou de Sant Farriol d'Olot (Garrotxa), senzilla carcassa de bou, quina forma i actuació s'inspiren en els animals vius del *correbou*, tradició força arrelada a la muntanya gironina.

Tots els bous que hem vist, en les seves diferents manifestacions, són més o menys emfollits i braus. Contràriament, a Barcelona, el

bou respon més al model del boví del naixement de Jesús. El personatge de la imatgeria barcelonina és, per tradició, manyac, dòcil i bonàs; no es tracta d'un brau, és un bou de pas tranquil i cerimoniós, i de posat i rostre seriós.

El primers bous barcelonins, que formarien part del *castell* del Betlem, devien de ser animals vius, primer, i persones disfressades amb pells i amb una màscara d'animal, més tard. Com passa amb la majoria del Bestiari Històric barceloní, les referències que trobem del bou són bàsicament les mateixes. El 1467, en la rebuda del duc de Calàbria, apareix un bou, separat de l'entremès del Naixement, que és portat pel prestigiós i prosper gremi de Carnissers. En l'entrada de Felip II a Barcelona, l'any 1568, es diu clarament que el bou, pertanyent al gremi de Carnissers, era cavalcant per un personatge que el guiava per on volia i que duia l'ensenya del gremi. Aquesta referència ens evidencia dues coses: el caràcter mansoi del bou i, per altra banda, que la figura ja és una carcassa, una escultura de bou molt realista. Al llarg del segle XVII el Bou va passar a ser responsabilitat del gremi de Graners, que tenia capella a la parròquia del Pi. Amb les prohibicions del 1780, i amb l'escultura molt malmesa, el poble va passar a anomenar-lo l'*ase del Pi*, fórmula que arrelà en les expressions i dites populars —en castellà és anomenat el *mogigato*. La darre- ra notícia que es té de l'antic bou processional de Barcelona és de l'any 1839.

El nou Bou de Barcelona, vinculat a la parròquia dels Sants Just i Pastor, forma part, amb la resta del Bestiari Històric, del Seguici Popular de Barcelona i participa a les Festes de la Mercè, del Corpus i de Santa Eulàlia. El bou barceloní té la seva dansa i música estrenats en el Toc d'Inici de les Festes de la Mercè de 1994, el Ball del Bou, una composició d'Isidre «Tito» Peláez i Dulcet, interpretada per una cobla de ministrers.